

KÜRESELLEŞME VE DEMOKRASİ KRİZİ

Hasan ŞEN^{□*}

ÖZET

Bu çalışma, demokrasinin küreselleşme sürecinde karşılaştığı sorunları analiz etmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu çalışmada, küreselleşmenin özellikle ulus-devlet ve buna bağlı olarak demokrasi üzerinde yarattığı etkiler ele alınmaktadır. Bahsedilen etkiler yurttaşlık ve kamusal alanda meydana gelen dönüşümlerdir. Ayrıca çalışmada tüketim toplumunun bu süreçte oynadığı role değinilmektedir. Sözü edilen çalışma, demokrasinin küreselleşme sürecinde bir kriz içinde olduğu iddiasına dayanmaktadır.

Key Words: Globalization, democracy, national-state, citizenship, mass society.

Globalization and Crisis of Democracy

ABSTRACT

This article aims to analyze the problems of democracy encountered with globalization. The effects of globalization on democracy and national-state in particular are evaluated. In the mentioned study these effects are in the national-state, citizenship structure and public sphere. Additionally the mass society's role in this process is discussed. This study is based upon the idea that democracy is a crisis in the globalization process.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, demokrasi, ulus-devlet, yurttaşlık, tüketim toplumu.

Giriş

Küreselleşme, özellikle 1990'lı yıllarda gündeme gelen bir ideoloji, söylem, politik ve ekonomik ilişki ağı olarak karakterize edilebilir. Söz konusu ideolojinin ve söylemin en önemli unsurları Joseph E. Stiglitz'in ifadesiyle,

“temelde, ülkelerin ve dünya halklarının birleşmesi (...) ulaşım ve iletişim maliyetlerini inanılmaz ölçüde azaltan, mallar, hizmetler, sermaye, bilgi ve (daha az ölçüde) insanların sınırları aşmasının önündeki yapay engellerin” ortadan kaldırılmasıdır (Stiglitz, 2002:31).

Gordon Marshall benzer biçimde küreselleşmenin, toplumsal ve kültürel düzenlemeler üzerindeki coğrafi kökenli kısıtlamaların azaldığı, insanların bu azalmayı giderek daha fazla fark ettiği bir süreç olduğunu ileri sürmektedir (Marshall, 1999:449). Sözü edilen sürece yön veren gelişmeler; tüm ülkelerin tek bir ekonomi ve finans sistemine eklenmeleri, çok-uluslu ve ulus-üstü şirketlerin, ulus-devletlerin sahip oldukları ekonomik yetkileri ele geçirmeleri, kamu sektörünün özel sektör karşısında gerilemesi, aynı şekilde, devletin sağlık, eğitim vb. alanlarındaki etkinliğini özel sektöre devretmesi, ulusal pazarların yerini uluslar arası pazarların alması, sermaye ve mallara sınır

Arş. Gör.Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

konulmadan dolaşım hakkının tanınması, küreselleşme sürecinde karşımıza çıkan diğer olgulardır (Topuz, 1997:1-9).

Küreselleşme sürecinde ekonomik değişimlere paralel olarak politik alanda birçok değişim yaşanmaktadır. Örneğin ulus-devlet milliyetçiliğinin yerini yerel milliyetçilikler, homojen ulusal kimliğin yerini etnik ve dini kimliklerin şekillendirdiği cemaatler ve ulus-devlet hukukunun yerini uluslararası hukuk almaktadır. Söz konusu süreçte özellikle ulus-devlet merkezli politik yapılanmalar çözülmekte, sözü edilen çözümlenin bir sonucu olarak yurttaşlık ve kamusal alan üzerinde tahrip edici etkiler meydana gelmektedir. Bahsedilen durum da bu yazıda konu edinilen demokrasinin işleyişi noktasında çeşitli sorunlara yol açmakta ve hatta demokrasiyi çalışamaz hale getirmektedir.

İşte bu noktada bu çalışmanın konusunu küreselleşme olgusunun demokrasinin işleyişi üzerinde yaptığı etkileri anlamak oluşturmaktadır. Çalışmanın amacını ise, demokrasinin küreselleşme ile birlikte içine girdiği çıkmazların neler olduklarını ve söz konusu çıkmazların gerisinde yatan toplumsal, siyasal değişimleri gözler önüne sermektir. Çünkü ekonomik ve siyasi alanda yaşanan değişimler sadece demokrasinin değil, onunla bağlantılı olan ve modern siyasetin dayandığı temel yapıtaşlarını yerinden oynatmaktadır. Bu da gerek pratikte gerekse kavramsal düzlemde yaşanan değişimi anlama çabasını önemli kılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, sözü edilen sürece yön veren gelişmelerin ve bahsedilen gelişmelere eşlik eden kavramların teorik analizi hedeflenmektedir.

Buradan hareketle şimdi, küreselleşme ile birlikte demokrasinin yüz yüze geldiği sorunlar, bu sorunlara yol açan nedenler, ulus-devlet, yurttaşlık, tüketim toplumu ve kamusal alan ekseninde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çözülen Ulus-Devletler ve Demokrasi Açısından Ortaya Çıkan Sorunlar

Küreselleşme ile birlikte, mal ve hizmet ticaretinin 2/3'ü uluslararası ve ulus-üstü şirketler (bunların 1/3'ünü bahsedilen şirketlerin bizzat kendi taşeron firmalarıyla, 1/3'ünü de diğer şirketlerle kurmuş olduğu ortaklıklar) tarafından yapılmaktadır (Sancar, 2002). Bunun yanı sıra, aynı süreçte sermaye hızlı bir biçimde mal, hizmet ve en önemlisi üretim alanından bağımsız bir hareket serbestisine kavuşmaktadır. Taner Timur'un tam bir "kuralsızlaştırma" (*déréglementation*) (Timur, 2000: 14) olarak adlandırdığı bu durum, ulus devletlerin ekonomik ve buna bağlı olarak şekillendirdiği politik yapılarda

Hasan ŞEN

belirgin değişimlere yol açmaktadır¹. Çünkü küreselleşme ile birlikte, ulus-devletin sermayeyi görelili olarak kontrol eden tampon mekanizmalarının dağı(tı)lması, sermayenin, kendisini yönetenlerin kontrolü dışına çıkmasına ve daha da önemlisi büyük bir hareket serbestisine kavuşarak ekonomiyi, dolayısıyla iktidarları ve politik yapıları doğrudan kontrol eder duruma gelmesine neden olmaktadır. Nitekim Jürgen Habermas'a göre bahsedilen süreçte,

“para artık yaptırım gücünün yerini almaktadır (...) İktidar demokratikleştirilebilirken, para demokratikleştirilememektedir. Bu sebeple toplumun kendi kendini demokratik usullerle idare imkânı kendiliğinden iptal olmaktadır” (Habermas, 2002: 100).

Söz konusu durum sermayenin yersizleşmesini (*de-localizasyonunu*) de beraberinde getirmektedir. Sermayenin yersizleşmesi, onu *yok yerde* fakat aynı zamanda *her yerde* olan, çoğu zaman elle tutulur bir şey olmaktan çıkararak, tıpkı *civa* gibi yüzer gezer bir akışkan haline getirmektedir. Bu da sermaye ile ilişki halinde olan iktidarın merkezleşmesine yol açmakta, buna bağlı olarak oluşan kaotik ortamda yeni politik ve sosyal oluşumlar meydana gelmektedir. Burada şunu hemen ifade etmek gerekir ki, küreselleşme ile birlikte tesis edilmeye çalışılan düzen sadece iktidar boyutunda değil, özü itibariyle de *kaotik ve paradoksaldır*. Kaotiktir, çünkü kendisine eşlik eden kavramların tanımlarının dahi belirsiz olduğu küresel düzen ve politika, çok parçalı, tansiyonu yüksek bir ortam yaratmakta, daha da önemlisi ortadan kaldırdığu kurumların ve düzenin yerine yenisini koyamamaktadır (King, 2004:139, Smith, 1989: 255, Waters, 1996: 126). Paradoksaldır, çünkü bu süreçte bir yandan göreliliğe ve yerelliğe referansta bulunulurken diğer yandan ekonomik ve politik yapıların yeniden şekillendirilmesinde tek biçimcilik ve merkezleşme hedeflenmektedir (Habermas, 2002:96).

Yukarıda bahsedilen gelişmeler temelde yeni bir ekonomi-politiğin hayata geçirilmesinin adımlarını teşkil etmektedir. Özellikle de ulus-devletlerin aleyhine gelişen yeni bir ekonomik ve politik denge oluşturmaktadır. Her şeyden önce, küreselleşmenin aktörleri konumunda olan uluslar-arası ve ulus-üstü şirketler, “daha geniş bir otorite tesis etmek için (ulus) devletin koruma

¹ 1990'lardan sonra en fazla gelişen sektör finans piyasasıdır. Bir trilyon dolarlık hacme ulaşan bu sektörde bu oranın sadece %3'ü mal alışverişinde kullanılmıştır (Timur, 2000: 20). Sıcak para akışı ve paradan para kazanma yani spekülâtif ekonomi bu dönemi karakterize etmektedir. Nitekim 1989'dan itibaren, özel sermaye hareketleri serbest kalmakta ve üretime dayanmayan spekülâtif büyüme hızla artmaktadır. Bağımsız reel büyümenin ve reel sanayinin sıcak para kontrolü dışında büyümesi neredeyse imkânsız hale gelmektedir.

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

mekanizmalarını çökertmektedirler ve otoritesini erozyona uğratmaktadırlar” (G.McGrew, 1989:321). Bu süreçte ulus devlet ve onun şekillendirdiği ekonomik ve politik yapılanmalar çözülmekte ve devletin ekonomi üzerindeki görece kontrolü zayıflamaktadır. 1980 sonrası ekonomik ve politik koruma mekanizmalarının çökertilmesi ve ulus-devletin elinde tuttuğu mekanizmaların dağıtılması, ekonomik alanda kamu sektörünün gücünün daralmasıyla sonuçlanmaktadır. Kamu alanının daralmasıyla ekonomik ve politik alanda kendine yer açan Dünya Bankası, IMF (Uluslar-arası Para Fonu), Dünya Ticaret Örgütü, ulus-üstü ve çok uluslu şirketler gibi küresel aktörler, kendi yönetim mantığı olan *teknokratik* şirket anlayışını hâkim kılmaya çalışmaktadırlar (İnsel, 2002).

Bilindiği gibi ulus-devlet, modern dünyanın devlet örgütlemesini ve onun iktidar aracını temsil etmektedir (Hall-Held-Gregor, 1999:2-5). Sözü edilen devletin temel özellikleri, otoriteyi ve gücü tek merkezde toplaması, sınır (*teritorial*) anlayışı benimsemesi, merkezi hukuk kavramını geliştirmesi, ulus inşa etmesi ve egemenliği ulusa devretmesidir. İşte bu noktada, ulus-devlet tarafından ekonomi, politika, kültür, güvenlik ve savunma alanında tesis edilen sınırlar, küresel aktörlerce bertaraf edilmeye çalışılmaktadır (Held, 1997: 310; Waters, 1996:136). Fakat daha da önemlisi, bahsedilen süreçte ulus-devletin iktidarı ve egemenliği sarsılmaktadır. Nitekim Roger King'e göre:

“küreselleşme, özellikle çok uluslu şirket çıkarlarının yükselen gücü, ulus-devletin iktidarını ve egemenliğini ciddi olarak tehdit eden bir oluşum ortaya çıkarmakta, devletin otoritesinin içini boşaltmakta ve kendisini meşru bir yapı olarak yeniden inşa etmesini engellemektedir” (King, 2004:139).

Ulus-devletin elinden alınan egemenliğin küresel aktörler tarafından yönlendirilen kurum ve kuruluşlara geçmesi, demokratik işleyişi önemli ölçüde aksatan etkiler bırakmaktadır. Bu etkiler, uluslar-arası ilişkiler, uluslar-arası iktidar ve ulus-devlet ilişkileri boyutunda, nihayet ulusal boyutta ele alınabilir.

Uluslar-arası boyuta bakıldığında, küreselleşme sürecinde özellikle ekonomik alanda demokratik olmayan bir yapı tesis edilmektedir. Gelişmiş ülkeler ve söz konusu ülkelerin ulus-üstü ve uluslar-arası şirketleri, geri kalmış ülkelerin devlet yapılarına saldırırlarken, o ülkelerin ekonomik korumacılığını terk ederek serbest piyasaya dahil olmalarını ve gümrük duvarlarını kaldırmalarını isterlerken, başta Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İsveç örneklerinde olduğu gibi gelişmiş ülkeler, kendi üretimlerini (ki özelde tarım) ve ticari faaliyetlerini koruma altına almaktadırlar. Yine geri kalmış ülkeleri bölgesel ve yerel ekonomik oluşumlarını dağıtıp küresel ekonomiye koşulsuz eklenmelerini yönünde zorlarlarken, paradoksal bir biçimde Avrupa Birliği,

Hasan ŞEN

NAFTA gibi bölgesel ekonomik ve politik yapılanmaları tesis etmektedirler (Drucker, 1998:18-21). Bu durum Tolson Jay'in söylediği gibi "ikiyüzlü, saçma ve anti-demokratik" bir yaklaşımdır (Jay, 2002:57). Buradan bakıldığında küresel dünyada uluslar-arası ilişkiler, ekonomi alanında anti-demokratik bir temel üzerine inşa edilmektedir.

Uluslar arası iktidar ve ulus-devlet ilişkileri boyutunda demokrasi açısından ortaya çıkan temel sorun ise, küresel aktörler tarafından kontrol edilen finans piyasalarının, seçilmiş ulus-devlet iktidarları üzerindeki baskıları ve tehditleri² sonucunda, söz konusu iktidarların bu baskılara ve tehditlere boyun eğmelerine bağlı olarak demokrasinin darbe almasıdır (Martin ve Schumann, 1997: 77). Peter Newel'in 'demokratik açık' (*democratic deficit*) olarak adlandırdığı ve temelde anti-demokratik olan bu durum, ulus-devletin (dolayısıyla onu temsil eden iktidarının), küresel aktörlerin baskıları ve kendi özerkliğini koruma çabası arasında sıkışıp kalmasını resmetmektedir. Ulus-devlet iktidarı, küreselleşme sürecinde çoğu zaman kendi tercihlerinin dışında ve demokratik olmayan yollarla alınan, küresel çaplı ekonomik ve politik kararların uygulanması konusunda bir dayatmaya maruz bırakılmaktadır. Dolayısıyla demokratik yollarla meşruluk sahibi olan ulus-devlet iktidarının, demokratik olarak hiçbir meşruiyete sahip olmayan kuruluşların kararlarını uygulamak zorunda kalması, demokratik ilkeler ve teamüller açısından bir açık (yani *zararlı bir boşluk*³) yaratmaktadır (Newel, 2002:3). Yani ulus-devlet iktidarı, bir yandan yurttaşlarının seçimlerini gözetmek ve onları temsil etmek iddiasıyla hareket ederken, diğer yandan hiçbir temsiliyeti ve demokratik meşruiyeti olmayan ulus-üstü şirketlerin ve Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların, temelde demokratik olmayan yollarla aldığı kararları uygulamaya koymasıyla, yurttaşlarının demokratik seçimlerini devre dışı bırakmaktadır⁴. Bu da "Abraham Lincoln'un demokrasiyi tanımlamak için kullandığı, "demokrasi halk için halk tarafından seçilen halkın hükümetidir" şeklindeki "meşhur formülünün" zeminini kaybettiğini göstermektedir (Mooney ve Evans, 2007:63). Çünkü böylesi bir ortamda, ulus-devlet iktidarı, demokratik olmayan kararları demokratik yollarla savunmak, onlara meşruluk

² Küresel finans piyasalarının söz konusu tehditlerini, Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı Bill Clinton'ın danışmanı olan James Carville şu şekilde dile getirmektedir. "Önceleri yeniden doğmak mümkün olsaydı, bir sonraki yaşamımda başkan ya da papa olmak isterdim. Şimdiyse menkul kıymetler piyasası olmak isterim: O zaman insan herkesi tehdit edebilir" (Martin ve Schumann, 1997: 77).

³ Vurgu yazara ait.

⁴ Bu durum birazdan daha detaylı olarak değinileceği gibi ciddi bir temsiliyet sorununa yol açmaktadır.

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

kazandırmak ve onay vermek zorunda kalarak halkın temsilcisi olmaktan çıkmaktadır.

Ulus-devletin egemenlik alanının çözülmeye başlaması, söz konusu egemenliğin tezahür ettiği ulusal boyutta da (özellikle politik alan üzerinde) etkisini göstermektedir. Küresel dünyanın politik arenasında Micheal Hardt ve Antonio Negri'nin belirttikleri gibi, ulus-devletin, kendi egemenliğinin göstergesi olan *hak* ve *hukuk* kavramları üzerindeki tasarrufları önemli ölçüde erozyona uğratılmaktadır. Modern devletin tesis ettiği *hak* kavramı anlamını yitirmekte⁵, yeni bir *hak* nosyonu hâkim kılınmaya çalışılmakta, yeni bir otorite inşa edilmekte ve ulus devletin hukuk üretme yetkisi elinden alınmaktadır (Hardt ve Negri, 2001:28-36). Ulus-devletin hukuk üretme yetkisinin elinden alınması, hem onun egemenliğini, bu bağlamda meşruiyetini hem de hukuk dolayımında inşa ettiği demokrasiyi ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Daha da önemlisi ulus-devletin, egemenliğinin bir ölçütü konumunda olan hukuk üzerindeki tasarruflarının azalması, ulus-devletin varlık nedenini yurttaşları nezdinde sorgulanır hale getirmekte, yurttaşların ulus-devletle egemenlik, hukuk ve temsiliyet temelinde kurdukları demokratik ilişkiler zedelenmektedir⁶. Çünkü, küreselleşmenin aktörleri, “ulus-devletin nüfuzunun, otoritesinin ve buna bağlı olarak mevcut yurttaşlık tanımının temellerini yıkmaktadırlar” (Mooney ve Evans, 2007:3).

Bilindiği üzere ulus-devlet, tesis ettiği egemenliği temelinde çeşitli mekanizmalar üreterek demokrasiyi şekillendirmiştir. Gerard Delanty'ye göre modern demokrasi,

⁵ Küreselleşme ile birlikte, *kozmpolit yurttaşlık* kavramı ortaya atılmakta ve klasik hak kavramının yerini kültürel haklar almaktadır (Delanty, 2007:25).

⁶ Örneğin 2002 yılından itibaren ulus-üstü mahkemeler, ülkeleri cezalandırmaya başlamışlardır. Nitekim Türkiye’de yaşanan Bergama olayı söz konusu olguyu örneklemektedir. Bergama’da siyanür kullanımı yoluyla altın arandığı iddiasına istinaden Bergamalılar tarafından açılan ve ulusal mahkemede görülen davanın, Bergamalılar lehine sonuçlanmasına rağmen, uluslar arası (hukuk kurumu olan) Tahkim, altın arayan uluslar-arası şirketi haklı bulmuştur. Burada ulusal ve uluslar-arası hukuk karşı karşıya gelmiştir. Daha da önemlisi, söz konusu karardan sonra ulus-devletin kolluk kuvvetleri, bahsedilen şirketin tesislerine karşı vuku bulabilecek bir saldırıyı önlemek amacıyla, söz konusu şirketin tesisleri etrafında konuşlanmış ve kendi yurttaşlarıyla karşı karşıya gelmiştir. Yani ulus-devlet kendi yurttaşlarını koruması gerekirken, paradoksal bir biçimde, uluslar-arası şirketin tesislerini yurttaşlarından korumaya çalışmıştır. Bu durum ulus-devletin hukuk üretme yetkisinin küreselleşme ile birlikte nasıl elinden alındığını somut bir biçimde göstermektedir.

Hasan ŞEN

“parlamentar bir yönetim, temsil ve yurttaşlık ekseninde tanımlanabilir. Bu bağlamda yurttaşlık kavramı ve bu bağlamda özellikle politik topluma katılan iştirak eden yurttaş, demokrasinin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Yurttaş ise ancak dört temel bileşene sahip olduğunda anlam kazanabilir: haklar, sorumluluklar, katılım ve kimlik” (Delanty, 2007:16).

Benzer biçimde Alain Touraine de modern demokrasinin, ancak kolektif haklar bilincinin içselleştirilmesi, çıkar ve fikirlerin çoğulluğu, egemen olan ile egemenlik altında olanlar arasındaki gerilim, ortak kültürel yönelim karşısında tek tek herkesin sorumluluğunun bağdaştırılması ile mümkün olabileceğini ve bu bağlamda demokrasinin siyasal kurumlar bağlamında üç ilke dile geldiğini ileri sürmektedir:

“İktidarın saygı duyması gereken temel hakların kabulü, yöneticilerin ve siyasetlerinin toplumsal temsiliyeti ve yurttaşlık, yani hukuk üstüne kurulu bir topluluğa aidiyet bilinci” (Touraine, 1995:360-363).

Delanty'nin ve Touraine'nin işaret ettikleri *sorumluluk*, *muhatablık*, *aidiyet bilinci*, *temsiliyet*, *katılım* ve *politik mücadele* gibi kavramlar demokrasinin temel yapı taşları olarak, modern dünyanın politik öznelere konumunda olan yurttaşların, politik aidiyet çerçevelerine ve kimliklerine yön vermişlerdir. Nitekim “yurttaşlık kavramı, devletin ulusal kimliğiyle bağlantılandırılmıştır” (Mooney ve Evans, 2007:23). Dahası, modern devlet, *sorumluluk* ve *muhatablık* kavramını bünyesinde başarıyla birleştirdiği için demokrasiyi mümkün kılabilmıştır. Yani modern dünyanın politik öznelere konumunda olan yurttaşların, politik aidiyet çerçevelerine ve kimliklerine yön veren temel unsur, ulus-devletle kurdukları *sorumluluk* ve *muhatablık* ilişkisidir. Çünkü bu sayede yurttaşlar, ulus-devlet dolayımında politik iktidarla ilişki tesis edebilmişlerdir (Sancar, 2002). Fakat ulus-devlet egemenliğinin küresel aktörler tarafından ele geçirilmesi, ulus-devlet, yurttaş ve demokrasi hattının çözülmesiyle sonuçlanmaktadır. Şöyle ki küreselleşme süreci, ulus-devletin, sürekli olarak özerkliğini yitirerek yurttaşları nezdindeki *sorumluluk* ve *muhatablık* pozisyonunu tahrip etmekte, bu bağlamda *temsiliyet* sorunu ortaya çıkmakta ve yurttaşın *aidiyet bilinci* parçalanmaktadır. Yine söz konusu süreçte demokrasi için büyük bir öneme sahip olan *politik mücadele* zayıflamaktadır.

Tahrip olan Sorumluluk ve Muhatablık

Öncelikle küreselleşme ile ulus-devlet ve yurttaşın birbirlerine karşı olan *sorumlulukları* ve *muhatablıkları* irtifa kaybetmektedir. Çünkü bu süreçte yurttaşın kime ve nereye karşı, nasıl bir sorumluluğu üstlendiği, politik olarak

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

neyi muhatap alacağı, kendini nereye ait hissettiği ve neyi niçin temsil ettiği soruları cevap beklemektedir. Zira küresel dünyada yurttaşların muhatap olacakları iktidar ve politik irade, yukarıda ifade edildiği üzere sermayenin kazandığı hareketlilik ve söz konusu hareketliliğin yarattığı şartlar nedeniyle belirsiz ve mekânsız kalmaktadır. Nitekim E.Fuat Keyman'a göre küreselleşme bu yönüyle,

“modernite projesinin devlet egemenliği söylemi yoluyla kurduğu belirlilik ölçeklerinin varlık koşullarını sarsıntıya uğratarak, modern yaşamı bir belirsizlik durumuyla karşı karşıya bırakan bir süreci simgeler (Keyman,1995:49).

Çünkü iktidar, ulus-devlet mantığı içinde merkezde konumlanırken, demokrasi de buna uygun bir içerik kazanırken, Hardt ve Negri'nin 'İmparatorluk' olarak adlandırdıkları küresel dünyada “merkezsiz” ve “yok yeredir” ya da “iktidar her yerde ve hiçbir yeredir” (Hardt ve Negri, 2001:201-213). İktidarın merkezsizleşmesi, onun muhataplığında gelişen politik ilişkilerin buharlaşmasına neden olmakta, bunun sonucu olarak yurttaşların kendilerini yönlendirecekleri politik kanalların sayısı ve nitelikleri değişmektedir. Daha da önemlisi modern demokrasilerde “iktidarın kaynağını ve meşruiyetini halk” (politik yurttaş) teşkil ederken (Küçük, 1993:19), bu yolla da demokrasinin akacağı kanallar belirlenirken, küreselleşme ile söz konusu iktidarın kaynağı yurttaşların dışında tanımlanmakta bu da demokrasinin en temel ilkesini tahrip etmektedir. Bunun yanı sıra küresel arenada yurttaşlar, içinde olmaları gereken politik kanallara yönlendirilememektedir. “Politik karar mekanizmaları dağıldığından, karar mekanizmaları için meşruiyeti kendinden menkul kurumlar ve kuruluşlar oluşmaya başlamaktadır”. Bunlar arasında Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü yer almaktadır. Söz konusu gelişmeler, yukarıda değinildiği gibi sadece demokrasinin ulusal çapta değil fakat aynı zamanda uluslar arası işleyişi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Çünkü “DB, IMF ve DTÖ demokratik kuruluşlar değil, ekonomik kuruluşlardır” (İnsel, 2002). Ayrıca üniform bir halk, evrensel politik topluluk ve genel bir küresel liderlik orta yerde olmadığından, pratik olarak imkânsız hale gelen küresel demokrasi söylemi bir ütopyadan ileri gitmemektedir (Mooney ve Evans, 2007:64)

Daha da önemlisi adı geçen kuruluşlar ulusal ve uluslar-arası ölçekte yurttaşlar tarafından muhatap alınmamaktadır. Yurttaşın ulus devletle olan ilişkisi, yani kendi iradesini politik arenaya aktaran yurttaşın ulus devletle kurduğu sorumluluk ve muhataplık ilişkisini, küreselleşme ile birlikte bahsedilen aktörlerle nasıl kuracağı bir sorundur. Kurşa dahi, yurttaşın hak ve sorumluluklarını nasıl tanımlayacağı büyük bir problemdir. Çünkü hak kavramı,

Hasan ŞEN

ifade edildiği gibi küresel süreçte değişen yurttaş tasarımına bağlı olarak yeni bir anlam kazanmaktadır. Ayrıca, politik yaşamda kendisine türlü vesilelerle başvuru alan yurttaşın muhatap olarak alındığı arenanın yeni süreçte ne olacağı belirsizdir.

Temsiliyet Sorunu

Yukarıda ifade edilen gelişmeler demokrasi açısından ciddi bir *temsiliyet* sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bunun da en önemli nedeni Keyman'ın David Held'e atfen aktardığı gibi küreselleşmenin,

“egemen demokratik modern devlet kuramının varsaydığı ‘ulusal topluluk’ nosyonunu yıkması ve sonuçta devlet ile toplum arasındaki temsiliyet bağını kopartarak bir ayrışmaya yol açması; giderek yoğunlaşan global bağlantıların sonucu bugün ulusal toplumlar hükümetlerinin kararlarını, politikalarını ve eylemlerini artık hiçbir şekilde pompalayamaması, hükümetler de vatandaşları için neyin doğru ya da uygun olacağını” belirleyememesidir (Keyman, 1995: 47).

Çünkü küresel dünyada ulus-üstü şirketler ve devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi inşa etmeye çalışan DB, IMF, DTÖ gibi kuruluşlar, toplumu ve yurttaşları temsil etme kabiliyetine sahip değillerdir. Her şeyden önce adı geçen kuruluşlar politik düzeyde seçme ve seçilme ilkesine göre hareket etmemekte, yöneticileri küresel aktörler tarafından atanma yoluyla göreve getirilmektedir. Bu kuruluşların başında genelde Amerikalıların olması ve büyük şirketlerin yöneticilerinden oluşması da demokrasinin işleyişine zarar vermektedir. Bu kuruluşların, geri kalmış ülkeleri küresel karar mekanizmalarının dışında bırakmaları, hatta onları bir bakıma bu mekanizmaların dışında tutmayı küreselleşmenin sağlıklı yürümesi açısından gerekli bulan düşünceye sahip olmaları, ülkeler arasında eşitlik prensibini tahrip etmektedir. Ortaya çıkan tablo da bu kuruluşların hem meşruiyet hem de temsiliyet sorunu ile birlikte anılmalarına yol açmaktadır (Newel, 2002:2-8). Daha da önemlisi adı geçen kuruluşlar, dünya yurttaşlarını kapsayacak ve onları demokratik yapılanmaya dahil edecek politik araçları üretememektedirler. Böyle bir durumda sözü edilen kuruluşların varlık nedeni ve inşa etmeye çalıştıkları politik yapılar tartışma yaratmaktadır. Bu süreçte temsili demokrasinin dayanağını oluşturan parlamenter sistemin zayıflaması, seçimlerin önemini yitirmeye başlaması da ortaya çıkan temsiliyet boşluğunu daha da büyütülmektedir⁷.

⁷Anthony G.McGrew'e göre, “ulus devlet kendi bünyesinde sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkinin sonucu olarak otoritesini tesis etmekte ve belli kararlar

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

“Geleneksel demokrasiye ‘temsili sistem, refah devleti ve orta sınıf’tan oluşan bir kutsal üçlü (teslis) egemendi; oysa günümüzde bunun yerini ‘medya, kamuoyu ve yargıç’tan oluşan yeni bir kutsal üçlü aldı” (Timur, 2000: 24).

Timur’un işaret ettiği ve geleneksel demokrasinin temel unsurları olan *temsili sistem, refah devleti ve orta sınıf*, ulus-devletlerin zayıflamasına koşut olarak güç kaybetmektedir. Söz konusu unsurlar temelinde yurttaş, temsili sistem yoluyla iktidarla demokratik bir ilişki tesis edebilirken, küresel dünyada demokrasiyi hangi temsil mekanizmasıyla, hangi demokratik kanallarla işler hale getireceği tartışmalıdır. Çünkü küreselleşmeye yön veren şirketlerin yurttaşlar adına çalışmadığı ortadadır⁸.

Zayıflayan Aidiyet Bilinci

Küreselleşme ile birlikte klasik aidiyet biçimleri değişmekte, bu da yurttaşların kendilerini politik bir aktör olarak görmemelerine ve bir yere ait hissedememelerine yol açmaktadır. Yani küreselleşme, yurttaşların ulus-devlet dolayımında tesis ettikleri *aidiyet bilincini* aşındırmaktadır. Yurttaşların politik aidiyet duygularının aşınması ve küresel iktidarla tesis edecekleri ilişkinin belirsiz olması, yurttaş kavramının politik karakterinin zayıflamasını beraberinde getirmektedir. İşlevleri aşındırılmaya çalışılan ulus-devletleri, kurumsal yapısı ve işleyişi bakımından demokratik karakteri olan yapılanmalar olarak gören Jürgen Habermas’a göre, ulus-devlete eşlik eden sosyal devletin sahip olduğu politik ve ekonomik araçlar, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ve koruyan bir niteliğe sahiptir. Yani ulus-devlet, yurttaşları adına hareket ettiği, en azından onları sahiplendiği ve temsil ettiği düşüncesini yaratırken, küreselleşme sürecinde, yurttaşların sağduyusuna güvenme, onların özgürce hareket etme ilkelerini tanıma ve söz konusu ilkeleri geliştirme eğiliminden daha ziyade, tüketme davranışları önündeki her türlü engelin ve denetimin kaldırılmasına yönelik hareket edilmektedir. Aynı süreçte ulus-devletlerin sürekli bir biçimde tahribata uğrayarak hareket alanını kaybetmesi ve uluslararası arenada da bu işlevleri üstlenecek kurum, kuruluşların üretilmemesi demokrasinin içinin boşalmasıyla sonuçlanmaktadır (Habermas, 2002: 32-61; 81).

alabilmektedir. Buna rağmen küresel sistemin yöneticileri ve kuruluşları, kararlarını hayata geçirmede ihtiyaç duyduğu rızayı temin etmek anlamında söz konusu otoriteden yoksundur” (G.McGrew, 1989:319).

⁸ General Motors’un yönetim kurulu eski başkanı ve savunma eski bakanı Charles E. Wilson’un: “General Motors için iyi olan, ülke için de iyidir” sözü, sermayenin asıl amacının demokrasi olmadığı ve yurttaşlar için değil kendi çıkarları için çalıştığını göstermektedir (Stiglitz, 2002: 221).

Hasan ŞEN

Küreselleşme sürecinde, uygulanan ekonomik ve siyasal programların bir sonucu olarak değinildiği gibi toplumsal bütünleşme zayıflamakta, bu durum da yurttaşların *aidiyet* ve *sahiplenme* duygusunu ortadan kaldırmaktadır. Bu da ulusal aidiyet ilkesi etrafında şekillenen iktidar ve yurttaş ilişkisinin zarar görmesine, hatta tahrip olmasına neden olmaktadır. Daha da önemlisi, tahrip edilen söz konusu ilişkinin yerine, küresel arenada yurttaşlarla-uluslararası iktidar arasında yeni bir aidiyet ilişkisinin nasıl bir içerikte ve hangi politik mekanizmalarla tesis edileceği belirsiz kalmaktadır. Çünkü mevcut durumda,

“insanların büyük çoğunluğu hala en azından ulus devletlerin yasal yurttaşları iken küresel bakış açısı, insanların kendi kimliklerini nasıl tanımlayacakları ve yaşamlarını nasıl sürdürecekleri hakkında bizlere bir şey söylememektedir” (Mooney ve Evans, 2007:23).

Aynı zamanda küresel dünyanın aktörleri ile yurttaşlar arasındaki politik ve aidiyet bağları, yurttaşlarda söz konusu aktörlere karşı oluşan güven bunalımı nedeniyle o kadar zayıf ve belirsizdir ki yurttaşlar, sözü edilen aktörleri ve gelişmiş ülkeleri, bırakın kendilerini temsil etmelerini, aslında küçük bir azınlık olan bu grupların büyük bir çoğunluğu kontrol altına almalarını hem adaletsiz olarak görmekte hem de anti-demokratik olarak addetmektedirler. Nitekim Mooney ve Evans’a göre, söz konusu duruma karşı verilen demokratik tepkiyi ve yine dile getirilen demokrasi talebini, “İtalya’nın Genova şehrinde 2001 G8 zirvesinde bir protestocunun sloganı kadar kusursuzca tanımlayamazdı: ‘Siz G8’siniz bizler 8 milyar’ ”(Mooney ve Evans, 2007: 64). Mevcut güvensizlik ortamında ve özellikle uygulanan ekonomik, siyasal programların bir sonucu olarak yurttaşların, küresel dünyayı kendilerine çok fazla ait hissetmelerini beklemek büyük bir iyimserliktir. Fakat küresel gün be gün kötüleşen şartlar, yurttaşların *aidiyet* ve *sahiplenme* duygusunu daha da azaltmaktadır. Bunun bir sonucu olarak toplumsal bütünleşme zayıflamakta ve demokrasiye dair beslenen duygu ve düşünceleri aşınmaktadır. Çünkü Hans Peter Martin ve Harald Schumann’ın ifade ettikleri gibi,

“demokrasiyle yönetilen toplum, ancak seçmenleri sadece ekonomik üstünlüğü olanların değil, her bireyin hak ve çıkarlarının korunduğunu hisseder ve bilirse istikrarlı olabilir” (Martin ve Schumann, 1997: 225).

Oysa mevcut durumda yurttaşlar sahiplenilme düşüncesi bir yana, her geçen gün uğradıkları ekonomik ve politik kayıplar nedeniyle gittikçe gerginleşmektedirler. Sözü edilen kayıplarını telafi etmek için yaptıkları demokratik seçimler ve dolayısıyla demokrasi, seçilmiş iktidarlarının yukarıda

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

bahsedilen nedenlerle vaatlerini tut(a)mamaları nedeniyle anlamını ve önemini yitirmektedir.

Tüketim Kültürü ve Demokrasiye Etkileri

Küreselleşme sürecinde yurttaş kavramına yüklenen anlam ve misyon, buna bağlı olarak demokratik işleyiş yeni bir şekil almaktadır. Bunda da küreselleşmenin benimsediği ekonomik politığın ve onun yön verdiği tüketim toplumunun, yurttaşlara politik olarak biçtiği rol çok önemli olmaktadır⁹. Yani Habermas'ın işaret ettiği gibi küresel dünya, yurttaşın kendisinden önce onun tüketim algısıyla ilgilenmekte ve onu kitle kültürünün pasif bir nesnesi olarak görmektedir. Yurttaşların tüketici hale getirilme süreci, yukarıda ele alınan sermayenin hareketleri ve ulus-devletin ekonomik ve politik mekanizmalarının çökertilmesi ve en önemlisi tüketim kültürünün pompalanması ile paralel gitmektedir. Ulus-devlet, temelde *yurttaş* endeksli bir ilişki ağı tesis etmekte ve politik bir kimlik üretmekte iken, küreselleşme ise modern yurttaşlık tasarımını dönüştürmek ve “siyaseti devre dışı bırakmak suretiyle *tüketici yurttaşlar topluluğu* oluşturmaktadır” (İnsel, 2002). Söz konusu durum, genel olarak yurttaşın politik gücünü zayıflatmakta ve onun *de-politize* olmasına yol açmaktadır. Geline nokta, modern yurttaşı tanımlayan, “aktif” birer politik özne olarak “kamusal alana katılan” ve “orada mücadele eden” nitelikler kaybolmaktadır (Mooney ve Evans, 2007:3 ; Held, 1997: 309), Oysa Held'in de ifade ettiği gibi,

“yurttaş adına sahip olmak yurttaş olmak için yeterli değildir. Tam anlamıyla aktif yurttaşın ciddi bir politik mücadeleye girmek için

⁹ Küreselleşen dünyada imaj, mal, bilgi, kültür ve moda inanışlar öne çıkmakta ve gündemi işgal etmektedir. Ortak tüketim alışkanlıkları pompalanmakta, reklam ve imaj her türlü olgunun önünde olmaktadır. Özellikle kitle iletişim araçlarının gelişmesiyle birlikte, gerek ürün akışı gerekse ürünlere ulaşma imkânını kolaylaşmakta ve dünya çapında bir Pazar mekanizması kurulmaktadır. ABD kontrolünde gelişen kitle kültürünün, iletişiminin ve turizminin dünyanın her tarafında yayılması amaçlanmaktadır. Sözü edilen yayılma her türlü aracı en verimli bir biçimde kullanmayı öngörmektedir. Televizyon programları, film endüstrisi, popüler müzik (özellikle hit-şarkılar) ve internet, bu sürecin belirgin taşıyıcıları olmaktadır. Aynı şekilde küreselleşme ile birlikte Batı medeniyetinin zaman ölçüleri farklı zamanlar içinde yaşayanları eş-zamanlı yaşamaya mecbur bırakmakta, yukarıda da değinildiği gibi tek kültür cilası, tüm dünyada (milli) farklılıkları benzeşir hale getirmektedir (Habermas, 2002:95-96). Küresel dünyada, özellikle farklı folklorik ve kültürel dokular, tüketim toplumu tarafından metalaştırılmakta veya daha başka bir ifadeyle, farklılıklar hemen tüketim nesnesine dönüştürülmekte ve alternatif yaşamların yerini *benzeşen* yaşamlar almaktadır.

Hasan ŞEN

ihtiyaç duyduğu güven ve fırsatlara ihtiyaç vardır (Held, 1997: 309).

İşte bu noktada yurttaşlık kavramı sözü edilen özelliklerinden arındırılmaktadır. Mücadeleden hızla uzaklaşan ve aktif olmaktan çıkarak içeriksiz kalan yurttaşın demokrasiye ilişkin bakış açısı, tüketilebilirlik ekseninde tesis edilmektedir. Bu da demokrasinin her an ve yeniden üretilmesi gerektiği düşüncesini zayıflatmaktadır. Çünkü demokrasinin *ontosunu* teşkil eden ve üretici karakteri ile onun yeniden üretilmesinde başat rol oynayan (aktif politik *özne* olan) yurttaşın, demokrasinin en önemli unsurlarından biri olduğu düşüncesi irtifa kaybetmektedir. Yine bu durumda demokrasinin sorumluluk rejimi olduğu düşüncesi zayıflamakta, onun yurttaşın iradesi dışında şekillenen teknik bir yönetim biçimi olduğu izlenimi yaratılmakta ve sözü edilen izlenim kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Bunun sonucu olarak politik özne yüzer gezer ve edilgen olmaktadır. Çünkü Guy Debord'un ifade ettiği gibi “toplumun gerek eylem gerekse düşünce bazında tek tipleştirici bir kültür içine hapsedilmesine” yol açan “gösteri” toplumunda, düşünmenin ve etken olmanın imkânı çok fazla kalmamaktadır (Debord, 2006:36). Böylesi tüketim kültürü tarafından biçimlendirilen yurttaşlar da genel olarak *düşünme* ve *eyleme* bakımından tam bir edilgenlik içinde olmakta, dolayısıyla politik karakterini yitirmektedir ve de mevcut durum yurttaşlar tarafından pek sorgulanmamaktadır.

Anlamını Yitiren Kamusal Alan: Agondan Müzakareye

Küreselleşme sürecinde demokrasinin bel kemiğini oluşturan unsurlardan biri olan *politik mücadele* de hızla zayıflamaktadır. Küresel düzeyde yaşanan ekonomik ve politik gelişmeler, hemen her alanda *de-politizasyonun* hâkim kılınmasıyla sonuçlanmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, küresel aktörlerin, *teknokratik* şirket anlayışını politik alana havale etmeleri, demokrasiyi de teknik bir bakış açısına indirgemeleridir. Bu süreçte söz konusu aktörlerin hedefinde özellikle “politik mücadeleler olmakta, genel olarak sol ve sağ çatışması şeklinde gelişen ideolojik çatışmalar, yerini *konsensüs* siyasetine bırakmakta ve *iyi yönetim* anlayışı egemen olmaktadır” (İnsel, 2002).

Diğer yandan tüketim kültürünün kökenini oluşturan kitle kültürü, öncelikle politikanın ve demokrasinin iç avlusu konumunda olan kamusal alanı kamusal alan olmaktan çıkarmaktadır. Hannah Arendt'in işaret ettiği gibi, her ne kadar modern dünyada toplum tarafından fethedilerek zedelenmiş olsa da yurttaşların başkalarından farklılıklarını sergilediği konuşma, politika daha da önemlisi politikanın ve mücadelenin *agon* (çekişme, mücadele) alanı kamusal

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

alan, demokrasinin mekânıdır (Arendt, 2000: 82).¹⁰ İşte bu noktada Arendt, kitle kültürünün, yurttaşlar arasındaki politik ilişki hatlarını koparmak yoluyla, söz konusu alan üzerinde yaptığı tahribatı şu şekilde dile getirmektedir:

“Bir araya gelmemizi sağlayan bir ortak dünya olarak kamu alanı tabir caizse birbirimizin üzerine yıkılmamamızı önler. Kitle toplumunu katlanılması son derece güç bir şey yapan, en azından aslen, içerdiği insan miktarı değil, aralarını-kuran dünyanın, onları bir araya getirme, ayırma ve bağlantılandırma gücünü yitirmiş olmasıdır. Bu durumun esrarı, ruh çağırma seansında bir masanın etrafına toplanmış insanların aniden bir hokus pokusla masanın sırra kadem basışına tanık olmalarına benzer; karşılıklı oturmakta olan iki kişi artık ayrı değil, aralarında elle tutulur hiçbir şey bulunmayan tamamiyle ilişkisiz iki kişi durumuna düşer” (Arendt, 2000:96).

İşte küreselleşme ile birlikte etkisi artan kitle kültürünün bir sonucu olarak kamusal alanın tüketilmesi ile¹¹, söz konusu kavramının içeriğini tayin eden *ortak mekân* ve *ortak iyi* düşüncesi tahrip olmaktadır. Buna bağlı olarak özellikle demokratik eylemin özünü oluşturan kolektif ve müşterek deneyimler sarsıntıya uğramaktadır. Sheldon Wolin’in, Arendt’in demokratik eyleminin “zorunlu, kolektif” eyleme ve sözü edilen eylemin “işbirliği” ve “paylaşılmış deneyimlere” dayandığı (Wolin, 1996: 547) uyarısı da dikkate alındığında, küreselleşme sürecinde politikanın imkânı azalmaktadır. Yani demokrasiye zemin hazırlayan kamusal alanın anlamını yitirmesi ve tüketilmesi, politik

¹⁰ Arendt’in bakış açısından hareketle söylenirse, kamusal alanda *agon* yani mücadele şeklinde geçen politika, insanların bir araya gelmelerinin bir biçimi olarak değil, özel bir biraradalığa referans eden bir şeydir. Özel bir tür olarak yaşam için eşit kapasite, yetenek ve erdeme ihtiyaç duyan insanın etkinliği olarak politika. Politika, kapasite bakımından birbirine eşit, denk (equality) olan insanları gerektirir. Herkesin bu kapasiteye sahip olduğu ve uzlaşma gittiği düşüncesine referans eder. Dolayısıyla politik olan, bir tür olarak insanın değil, çoğulluklar olarak insanın (human), kamusal alandaki söz ve eyleme etkinliğidir. Bu durumda politika, özel ve kamusal alanın ayrılığı ilkesinden hareketle tanım bulmaktadır. O halde özel alan ve kamusal alan, farklı akılsallıklara sahip alanlar olarak ele alınmalıdır.

¹¹ Büyük oranda kitle kültüründen beslenen ve küreselleşme ile birlikte büyük bir ivme kazanan tüketim kültürünün, kamusal alanın temeli ve yurttaşların ortak mekânı olan kent üzerinde yarattığı etkiler ise Hardt ve Negri tarafından şu şekilde dile getirilmektedir: “Kentın coğrafyası kamusal buluşma yeri ve ortak mekanlar olmaktan çıkıp kapalı alışveriş merkezleri, otoyollar ve kapılar ardına gizlenmiş cemaatlerin mekânı haline gelmiştir” (Hardt ve Negri, 2001:202-203).

Hasan ŞEN

mücadelenin geri çekilmesine, dolayısıyla yurttaşların konuşma ve politika edimlerinin zeminini yitirmesine neden olmaktadır.

Daha da önemlisi kamusal alanın önemini yitirmesine paralel olarak, küresel aktörlerin yukarıda ifade edilen yönetim mantığı olan *iyi yönetim* ve *konsensus* anlayışının da pompalanmasıyla, politik anlamda genel olarak *agondan konsensusa* doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra, özellikle iktidarın merkezleşmesi, yurttaşların hem mekânsal olarak hem de politik olarak birbirlerinden uzaklaşmasına neden olmakta, dolayısıyla yurttaşlar politik mücadeleye girmek için ihtiyaç duydukları fırsatları yakalayamamaktadırlar. İktidarın merkezleşmesi, Held'in şu sorusuna kritik bir önem kazandırmaktadır: "Politik mücadelede diğer yurttaşlarla işbirliği nasıl sağlanacak, bunun araçları ve yöntemi nasıl olacaktır" (Held, 1997:310). Çünkü merkezleşmenin yarattığı belirsizlik ortamı, mücadelenin taraflarını da belirsizleştirmekte ve politik mücadeleyi gölge oyununa dönüştürmektedir¹².

Tüketim kültüründen gündelik politika da nasibini almakta ve politik söylem imaj sorununa dönüşmektedir. "Politikacıların ünlü yıldızlar gibi davranması ve politik kampanyaların reklam kampanyası motifıyla yürütülmesi" anlayışı kabul görmektedir" (Hardt ve Negri, 2001:333). Küresel arenada politikacıların ne söylediği, ne kadar iyi söylediği, ne kadar doğru söylediği ile değil, onların ne kadar yakışıklı veya çekici oldukları, onların ne kadar görkemli kampanyalar yürüttükleri ve özel yaşamlarının ne kadar hareketli olduğu ile ilgilenilmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte demokrasinin kökenleri ciddi bir biçimde zedelenmekte ve demokrasi içeriksiz kılınmaktadır. Küresel aktörler tarafından inşa edilmeye çalışılan düzen, yukarıda da ifade edildiği gibi demokrasinin kurumsal temelini zayıflamasına neden olmakta, bunun yanı sıra tüketim kültürünün yön verdiği toplum ve yurttaş, demokrasinin ihtiyaç duyduğu ilkeleri yaşama geçirmekten uzaklaşmaktadır. Daha da önemlisi demokrasi tüketim kültürüne maruz kalan diğer unsurlar gibi tüketilmektedir. Ayrıca demokrasinin, buna bağlı olarak onun varlık nedenini oluşturan yurttaşın tanımı

¹² Gerçi söz konusu süreç, özellikle sınıf savaşmaları dolayımında yapılan eski tarz politikanın etkisini yitirmesine yol açsa da diğer yandan yeni muhalif hareketlerin kapısını aralamaktadır. Özellikle feminist hareketler, çevre hareketleri ve genel olarak sivil toplum hareketleri bu süreçte öne çıkmaktadırlar. Fakat bu hareketlerin, yazıda tartışılan ekonomi politik-demokrasi ve yurttaş ilişkileri çerçevesinde oluşan genel sorunlar dikkate alındığında başarılı olup olamayacakları, olsa dahi ne kadar başarılı olacakları merak konusudur.

Küreselleşme ve Demokrasi Krizi

ve içeriği dönüştürülmektedir. Özellikle tesis edilmeye çalışılan küresel dünyanın dayandığı ekonomi-politik, demokrasiyi kendinde amaç olarak görmemekte, ondan araçsal olarak yararlanmanın imkânlarını aramaktadır. Küreselleşmenin kurumsallaşma anlamında henüz emekleme döneminde olduğu düşünüldüğünde, ilerleyen zamanlarda yaşanacak dönüşümün demokrasiyi ne yönde etkileyeceği, hatta demokrasiye ihtiyaç duyulup duyulmayacağı belli değildir.

Demokrasinin, ancak kendinin farkında olan, eleştirel ve kendi üzerine düşünmeye başlamakla, farklı olanların ve farklı olanların sorunlarını kendi sorunları olarak kavrayan aktör yurttaş öznelerle mümkün olduğu tekrar ve tekrar hatırlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arendt, Hannah. (2000). *İnsanlık Durumu*, (Çevirenler: Bahadır Sina Şener), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Debord, Guy.(2006). *Gösteri Toplumu*, (Çevirenler: Ayşen Ekmekçi ve Okşan Taşkent), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Drucker, George. (1998). *Geo-Economy*, Cambrige Press.
- Delanty Gerard. (2007). “Theorising Citizenship in a Global Age”, *Globalisation and Citizenship The Transnational Challenge* (ed: Hudson Wayne ve Slaughter Steven), London and New York: Routledge.
- Habermas, Jürgen. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti*, (Çevirenler: Medeni Beyaztaş), 2. Baskı, İstanbul, Bakış Yayınları.
- Hall, Stuart- Held, David-McLennan Gregor. (1999). *Modernity and It's Futures*, The Open University Press.
- Hardt, Michael ve Negri Antonio. (2001). *İmparatorluk*, (Çevirenler: Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Held, David. (1997). “Globalization and Cosmopolitan Democracy”, *Peace Review*.
- İnsel, Ahmet. (2002). “Küreselleşme: Yeni Siyasal Arayışlar”, Konferans, İzmir, İletişim Kitapevi.
- Keyman, E.Fuat. (1995). “Küçülen ve Parçalanan Dünyada Siyaseti Anlamak”, *Kış, Toplum ve Bilim*.
- King, Roger. (2004). *State, Democracy and Globalization*, Gordonsville, USA. Palgrave Macmillian Press.
- Küçük, Mehmet. (1993). *Modernite Versus Postmodernite*, Ankara, Vadi Yayınları.

Hasan ŞEN

- Marshall, Gordon. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çevirenler: Osman Akınhay-Derya Kömürçü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- Martin, Hans-Peter and Schumann, Harald. (1997). *Globalleşme Tuzağı, Demokrasiye ve Refaha Saldırı*, (Türkçesi: Özden Saatçi Karadana ve Mahmure Kahraman), Ankara, Ümit Yayıncılık.
- McGrew, Anthony G. (1989). "Global Politics in a Transnational Era" ve Smith, Michael. "Modernization, Globalization and the Nation State", *Global Politic*, (ed: G.McGrew, Anthony and G. Lewis), Cambridge, Polity Press.
- Money Annabelle and Evans Betsy Evans. (2007), *Globalization, The Key Concepts*, London and New York, Routledge.
- Newel, Peter (2002). *Globalisation and The Future State*, Brighton, Sussex, Institute of Development Studies.
- Sancar, Mithat. (2002). "Ulus Devletler ve Küreselleşme", Konferans, İzmir, İletişim Kitapevi.
- Stiglitz, Joseph E. (2002). *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, (Çevirenler: Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural), İstanbul, Plan B Yayıncılık.
- S. Wolin, Sheldon. (1996). "Hannah Arendt, Democracy and the Political", *The New Salmangundi Reader*, (ed:Robert Boyers and Peggy Boyers), USA Culture and Politic Press.
- Timur, Taner. (2000). *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*, Ankara, İmge Yayınevi.
- Tolson, Jay. (2002). "World Disorder?", U.S. News & World Report, Vol. 133 Issue 15.
- Topuz, Hıfzı. (1997). "Globalleşme Nedir?", , İzmir, Birinci Ulusal Kültür Kongresi, "Demokrasi Kültürü ve Globalleşme" Sempozyumu.
- Touraine, Alain. (1995). *Modernliğin Eleştirisi*, (Çevirenler: Hülya Tufan), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Waters, Malcom. (1996). *Globalization, Key Ideas*, London and New York, Routledge.